EKONOMSKE POSLEDICE PRVOG SVETSKOG RATA¹

ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE FIRST WORLD WAR

Nikolić Srbojub | Univerzitet odbrane, Vojna akademija, Beograd, Srbija | srbojub.nikolic@yahoo.com | ORCID 0000-0002-1941-5332

Mihajlović Milan | Univerzitet odbrane, Vojna akademija, Beograd, Srbija | milan.mih83@gmail.com | ORCID 0000-0001-7949-2631

Epler Igor | Univerzitet odbrane, Vojna akademija, Beog igorepler@gmail.com rad, Srbija | ORCID 0000-0002-1616-513

Milanović Nikola | Univerzitet odbrane, Vojna akademija, Beograd, Srbija | milanovic.va@gmail.com | ORCID 0009-0001-1150-8497

JEL klasifikacija: N00

DOI: 10.5937/trendpos2402055N

UDK: 94(100)"1914/1918"

338.245

COBISS.SR-ID 157640457

"Ovaj istraživački rad finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-47/2023-01/200371)"

"This research was financially supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia (Contract No. 451-03-47/2023-01/ 200371)"

Sažetak

Prvi svetski rat (1914-1918) obeležio je početak 20. veka kao jedan od najrazornijih sukoba u ljudskoj istoriji. U radu su analizirane ekonomske posledice rata, sa fokusom na koštanje rata, kako materijalno tako i u vidu ljudskih gubitaka, veliku ekonomsku krizu, hipotekarnu i agrarnu krizu. Centralni problem koji je razmatran je ekonomski uticaj koji je rat ostavio na svet, uz posebnu pažnju na dugoročne posledice. Hipoteza je da su posledice rata značajno oblikovale ekonomski i društveni pejzaž sveta tokom 20. veka. Analizirajući istorijske podatke, ekonomske izveštaje i sekundarne izvore iz literature, cilj je bio da se prikažu sveobuhvatni efekti rata na ekonomiju, sagledavajući direktne i indirektne troškove, inflaciju, javne dugove, nezaposlenost kao i promene u vlasničkoj strukturi imovine. Posleratni period, koji je obeležio oporavak od ogromnih finansijskih izdataka, razaranja infrastrukture i gubitka radne snage, svedočilo je o tome da sukobi ogromnih razmera kao što je bio Prvi svetski rat ne dovode samo do trenutnog ekonomskog kolapsa, već stvaraju dalekosežne i dugotrajne ekonomske posledice koje uvode svet u nove izazove, probleme, krize i sukobe. Ovaj rad pruža dublje razumevanje posledica globalnih sukoba, naglašavajući presudnost mira i stabilnosti za ekonomski razvoj.

Abstract

The First World War (1914-1918) marked the beginning of the 20th century as one of the most destructive conflicts in human history. This paper analyzes the economic consequences of the war, focusing on the costs, both material and in terms of human losses, the major economic crisis, as well as the mortgage and agricultural crises. The central issue examined is the

¹Ovaj rad je proistekao iz projekta Vojne akademije Univerziteta odbrane u Beogradu (VA-TT/1/20-25, Model sistema za podršku planiranja logističke podrške)

economic impact of the war on the world, with particular attention to its long-term effects. The hypothesis is that the war's consequences significantly shaped the economic and social landscape of the world throughout the 20th century. By analyzing historical data, economic reports, and secondary sources from the literature, the aim was to present a comprehensive overview of the war's effects on the economy, considering direct and indirect costs, inflation, public debt, unemployment, and changes in property ownership structures. The post-war period, marked by recovery from massive financial expenditures, infrastructure destruction, and loss of the labor force, demonstrated that large-scale conflicts like the First World War not only lead to immediate economic collapse but also create far-reaching and long-lasting economic consequences, introducing the world to new challenges, problems, crises, and conflicts. This paper provides a deeper understanding of the consequences of global conflicts, emphasizing the crucial importance of peace and stability for economic development.

Ključne reči: Prvi svetski rat, Velika ekonomska kriza, nezaposlenost, radna snaga, hipotekarna kriza, agrarna kriza.

Keywords: First World War, Great Depression, unemployment, labor force, mortgage crisis, agricultural crisis.

Uvod

Prvi svetski rat je značajno uzdrmao ekonomije mnogih zemalja, izazivajući posledice u svetskim razmerama i dovodeći u pitanje položaj do tada vodećih privreda. Došlo je do reorganiziranja svetske moći i uticaja. Pre rata Evropa je bila svetski centar industrije i kapitala. Međutim, teške borbe koje su se tokom rata vodile na tlu Evrope i masivna razaranja devastirala su evropske privrede i izazvala štetu od koje one nisu uspele da se oporave tokom čitavog međuratnog perioda. Prvi svetski rat doveo je do dramatičnih promena u geo-političkoj karti sveta, a pre svega Evrope. Kraj prvog svetskog rata označio je i okončanje postojanja carevina koje su u proteklim vekovima imale vodeće uloge, predstavljajući uz Veliku Britaniju uporište svetskog poretka. Boljševička revolucija u Rusiji izmenila je društveni poredak i ekonomski sistem u ovoj zemlji i označila je otpočinjanje razvoja državnog socijalizma, doprinoseći njenom odsecanju od ostatka svetske ekonomije. Drugo evropsko carstvo, Austro-Ugarska carevina, takođe je nestalo, raspadajući se uz stvaranje niza novih država. Austrija je ostala u svojim skromnim granicama ekonomski značajno uzdrmana doživljavajući krah svoje centralne banke 1913. godine. Sa ne manje posledica bilo je i okončanje postojanja nemačke carevine, uz dramatičnu ekonomsku agoniju kroz koju je Nemačka nakon rata prolazila, a koja se najupečatljivije ispoljavala kroz rast nezaposlenosti i hiperinflaciju koja je kulminirala 1923. Iskustvo koje je Nemačka imala nakon prvog svetskog rata, naročito vezano za ekonomski kolaps izazvan nametanjem otplate velikih ratnih reparacija i stalnim tenzijama koje je imala sa Francuskom, pokazalo se kao presudno za budućnost, naročito za otpočinjanje Drugog svetskog rata.

Industrijski i finansijski centri do 1914. godine nalazili su se u Britaniji, Francuskoj i Nemačkoj. Nakon rata one su svoje pozicije izgubile dok su SAD popunile nastali vakum. SAD su bile ne samo na strani pobednika u Prvom svetskom ratu, već i pravi dobitnici od ovog rata. Evropske privrede, Britanija i Francuska, bile su prinuđene da svoje ratne izdatke finansiraju zadužujući se kod SAD-a. Tako su SAD postale svetski ekonomski lider od koga su zavisile evropske privrede. O promenama do kojih je u svetskoj ekonomiji došlo svedoči i podatak da su pre rata SAD dugovale evropskim zemljama 4 milijarde dolara, dok su nakon rata evropske zemlje dugovale SAD-u čak 10 milijardi dolara. Amerika je postala globalni snabdevač sveta novcem i industrijskim dobrima. Dominacijom Amerike na svetskim tržištima, došlo je i do značajnih promena u tokovima svetske trgovine. Britanija, koja je do tada dominirala, trgovala je dobrima sa ostatkom sveta, kupujući pre svega hranu i sirovine. Za razliku od nje, SAD su u velikoj meri bile okrenute sebi, kao veliki proizvođači hrane, sirovina i industrijskih proizvoda, one nisu predstavljale značajnijeg uvoznika, već naprotiv izvoznika. Evropske zemlje su svoj uvoz iz

SAD-a finansirale novcem prikupljenim od ratne odštete koje je plaćala Nemačka, dok je sama Nemačka bila prinuđena da se zadužuje kod SAD-a da bi izmirila svoje obaveze. Tokom 1920-tih bilo je više od milijardu dolara američkih investicija u Nemačku. Američki privredni uspon koji je otpočeo tokom rata nastavlja se sve do Velike ekonomske krize 1929., uz kratkotrajni prekid zbog ekonomske krize 1920/1921. godine. Reč je o klasičnom cikličnom usponu, tako da se rast odnosio na sve makroekonomske pokazatelje. Karakteristika ovog poleta bila i značajna kreditna ekspanzija, koju je pratila i povećana tražnja za kapitalom. Kreditna ekspanzija se odnosila kako na kreditiranje same američke privrede, tako i na plasiranje sredstava u stranim zemljama. S druge strane, kao najveći zajmoprimalac u ovom periodu javlja se Nemačka.

Za razliku od SAD-a, Velika Britanija je patila od hroničnog ekonomskog pada, delimično zbog gubitka tržišta širom sveta, a delimično zbog načinjenih grešaka u vođenju monetarne politike – odbijanja da britanska funta devalvira. Britanija se, dakle, mnogo pre nego što će se nad svetsku ekonomiju nadviti oblaci Velike ekonomske krize suočila sa određenim poremećajima u funkcionisanju privrednog sistema. Ona se pre svega suočila sa velikom nezaposlenošću koja u periodu od 1923. do 1929. godine nikada nije bila ispod milion ljudi. Tako velika nezaposlenost dovela je do niza negativnih posledica i velikih gubitaka koje su imali svi društveni slojevi pa i sama država.

Troškovi rata

Pri obradi podataka o troškovima ratovanja suočavamo se sa ozbiljnim teškoćama u pokušaju pružanja tačnog prikaza finansija tokom rata. Vojna tajnost je često dovela do skrivanja određenih informacija ili njihovog prikazivanja na obmanjujući način. Pored toga, budžetski sistem se uopšteno raspao, što je rezultiralo time da redovno prezentiranje troškova i prihoda nije postojalo u mnogim zemljama, a prikazano je samo za civilne troškove u drugim državama. Bitne razlike u poreskim sistemima različitih zemalja otvaraju mogućnost grešaka u tumačenju brojeva, čak i kada bi bili potpuno i iskreno objavljeni. Troškovi rata nisu jasno odvojeni od socijalnih i civilnih troškova; deficiti su manipulisani i prikriveni; prihodi od poreza i prihodi od državnih preduzeća nisu razlikovani; zajmovi su prikazani bruto, bez obzira na konverziju ili refinansiranje kratkoročnih obaveza; obveznice su u nekim slučajevima postale prihvatljive za porez, ali nije objavljeno koliko je prihoda prikupljeno ovim putem ili koliko je duga otplaćeno na taj način; dugovi su u nekim slučajevima prijavljeni sa manjim iznosom kako ne bi uznemirili poreske obveznike i slično. Moguće je sabrati konačne cifre, u određenoj meri, za sve zemlje koje su bile u ratu i proceniti ukupne materijalne gubitke. Međutim, verovatno nikada neće biti moguće tačno reći koliko je svet potrošio u vođenju Prvog svetskog rata, s obzirom na raspad država poput Austro-Ugarske, Rusije i čak Nemačke, i ograničenog učešća zemalja poput Brazila i Portugala i nekih manjih zemalja. Ali u tako gigantskom ukupnom iznosu kao što je onaj koji predstavlja konačan bruto trošak ovog rata, neće biti značajne razlike ako neki od manjih iznosa nisu tačni.

Ukupni novčani troškovi rata za sve zemlje zahvaćene ratom za sve četiri godine rata do 1. avgusta 1918. godine procenjeni su na oko 180.000.000.000 dolara [1]. Po toj stopi, rat je koštao oko 5.000.000 dolara na sat. Međutim, treba imati u vidu da je svetska inflacija valute koja se dešavala značajno povećala novčane troškove rata s prolaskom svake godine. U sledećoj tabeli su sumirani podaci, pokazujući distribuciju bruto i neto troškova između aktivnih zaraćenih strana[2].

Tabela 1. Direktni troškovi Prvog svetskog rata (* - troškovi su iskazani u dolarima sa početka 20. veka, vrednost dolara tada je bila približno 1/15 vrednosti dolara danas)

	Bruto troškovi	Pozajmice	Neto troškovi
SAD	32.080.266.968	9.455.014.125	22.625.252.843
Velika Britanija	44.029.011.868	8.695.000.040	35.334.000.000
Kolonije Velike Britanije	4.493.813.072		4.493.813.072
Francuska	25.812.782.800	1.547.200.000	24.312.782.800
Rusija	22.593.950.000		22.593.950.000
Italija	12.413.998.000		12.413.998.000
Ostale savezničke snage	3.963.867.914		3.963.867.914
UKUPNO (saveznici)	145.387.690.622	19.697.214.125	125.690.476.497
Nemačka	40.150.000.000	2.375.000.000	37.775.000.000
Austro-Ugarska	20.622.960.600		20.622.960.600
Turska i Bugarska	2.245.200.000		2.245.200.000
UKUPNO (centralne sile)	63.018.160.600	2.375.000.000	60.643.160.600
UKUPNO (saveznici i centralne sile)	208.405.851.222	22.072.214.125	186.333.637.097

Pozajmice koje su SAD, Velika Britanija, Francuska i Nemačka dale svojim saveznicima iznosile su 22.025.014.125 dolara. Ako se ova suma oduzme od bruto izdataka, neto novčani trošak rata iznosi 186.333.637.097 dolara.

Ekonomski aspekt ljudskih gubitaka

Gubitak ljudskih života i propadanje rase kao rezultat rata su najstrašnije i najtrajnije posledice rata, jer utiču ne samo na sadašnjost, već se mogu pratiti kroz buduće generacije. Smatra se da je ukupan broj umrlih za sve zaraćene zemlje približno 15.000.000. Strašni danak u ljudskim životima koji je naneo Prvi svetski rat može se bolje razumeti ako se uporedi sa gubitkom života koji je rezultat ratova koji su mu prethodili. Primera radi, Napoleonovi ratovi sa oko 5 miliona žrtava, građanski rat u Americi sa 600.000, Francusko-pruski rat sa 180.000, Krimski rat sa oko 400.000, Balkanski rat sa oko 500.000 žrtava [3]. Iz ovih podataka će se videti da je Prvi svetski rat doveo do više od dvostrukog broja poginulih u odnosu na neke od većih ratova devetnaestog veka zajedno. Prve dve godine borbe rezultirale su najvećom žrtvom ljudskog života u odnosu na broj angažovanih muškaraca. To je bilo najpre zbog otvorenih metoda ratovanja, zatim zbog upotrebe otvorene vatre, ubojitih gasova i sl. U početku je nedostajalo adekvatnih zaštitnih sredstava, a na kraju i objekata i iskustva za suočavanje sa novim problemima koji utiču na život ili zdravlje, a koji su prevaziđeni u kasnijim godinama rata. Koliko god da je užasan gubitak života koji je već zabeležen, cifra je verovatno veća ako bi se uključili oni koji su prvi prijavljeni kao zatvorenici ili nestali, ali za koje kasnija istraga pokazuje da su ubijeni. Smatra se da bi konzervativna procena mrtvih koji se sada nalaze u kategoriji nestalih bila oko 50 procenata. Napravljene su poluzvanične procene koje su verovatno nedaleko od tačnih. U sledećoj tabeli su ova zvanična i poluzvanična saopštenja objedinjena. Zapis je užasan i dovoljno je impresivan da stoji sam po sebi kao spomen na Prvi svetski rat.

Proceniti vrednost ljudskih života izgubljenih u ratu i uključiti kapitaliziranu vrednost tako utvrđenu u ukupne troškove rata je postupak sumnjive statističke ispravnosti. Čak i takva nesavršena procena može preneti u um ideju o pretrpljenom gubitku, koja se ne bi mogla definitivno iskazati na drugi način. Učinjeni su različiti interesantni pokušaji da se izračuna vrednost „ljudskog kapitala“. Ser Robert Gifen, u svojoj studiji o troškovima francusko-pruskog rata iz 1870-71. procenio je vrednost izgubljenih ljudskih života na oko 3.000 dolara po glavi stanovnika, ali nije uključio ovu stavku u svoju konačnu cenu [4]. Druge procene vrednosti

stanovništva po glavi stanovnika za Englesku bile su 1000 dolara za profesora A. Maršala [5], 6.250 dolara za profesora J. S. Nikolsona [6]. U ratnom periodu, najrazrađeniji pokušaj da se ljudski život pretvori u novčanu vrednost učinio je M. Bariol, francuski aktuar. Prosečnu društvenu vrednost pojedinca u šest vodećih zemalja procenio je na sledeći način.

Tabela 2. Indirektni troškovi Prvog svetskog rata[7]

Država	Ubijeno i umrlo	Teško ranjeno	Lakše ranjeno	Broj zatvorenika i nestalih
SAVEZNIČKE SNAGE				
Rusija	2,762,064	1,000,000	3,950,000	2,500,000
Velika Britanija	807,451	617,740	1,441,394	64,907
Francuska	1,427,800	700,000	2,344,000	453,500
Italija	507,160	500,000	462,196	1,359,000
SAD	107,284	43,000	148,000	4,912
Japan	300	907		3
Rumunija	339,217	200,000		116,000
Srbija	707,343	322,000	28,000	100,000
Belgija	267,000	40,000	100,000	10,000
Grčka	15,000	10,000	30,000	45,000
Portugal	4,000	5,000	12,000	200
UKUPNO	6,944,619	3,338,140	8,616,097	4,653,522
CENTRALNE SILE				
Nemačka	1,611,104	1,600,000	2,183,143	772,522
Austro-Ugarska	911,000	850,000	2,150,000	443,000
Turska	436,924	107,772	300,000	103,731
Bugarska	101,224	300,000	852,399	10,825
UKUPNO	3,060,252	2,857,772	5,485,542	1,330,078
UKUPNO SAVEZNICI I CENTRALNE SILE	10,004,871	6,195,912	14,101,639	5,983,600

Tabela 3. Novčana vrednost ljudskog života[8]

Država	Vrednost pojedinca
SAD	4720 dolara
Engleska	4140 dolara
Nemačka	3380 dolara
Francuska	2900 dolara
Austro-Ugarska	2720 dolara
Rusija	2020 dolara

Ako se ove procene koriste kao osnova za izračunavanje vrednosti izgubljenih života tokom rata i pretrpljenih invaliditeta, pod pretpostavkom da je jedna polovina prijavljenih kao „nestala“ mrtva, a da je pedeset procenata ranjenih napola nesposobno, može se doći do sledeće tabele kapitalizovane vrednosti ljudskih gubitaka.

Tabela 4. Kapitalizovana vrednost poginulih (* - vrednosti su iskazane u dolarima sa početka 20.veka, vrednost dolara tada je približno 1/15 vrednosti dolara danas)

Država	Broj žrtava	Vrednovanje	Ukupno
SAD	109.740	\$4.720	\$517.972.300
Engleska	938.904	\$4.140	\$3.477.102.560
Nemačka	1.997.365	\$3.380	\$6.751.093.700
Francuska	1.654.550	\$2.900	\$4.318.195.000
Austro-Ugarska	1.132.500	\$2.720	\$3.080.400.000
Rusija	4.012.064	\$2.020	\$8.104.369.280

Država	Broj žrtava	Vrednovanje	Ukupno
Belgija	272.000	\$2.900	\$796.300.000
Italija	1.180.000	\$2.020	\$2,384,933,200
Srbija	757.343	\$2.020	\$1,530332360
Rumunija	397.117	\$2.020	\$802.176,340
Grčka	37.500	\$2.020	\$75,750,000
Portugal	4.100	\$2.020	\$8,282,000
Japan	301	\$2.020	\$608,020
Turska	488.789	\$2.020	\$987,353,780
Bugarska	106.637	\$2.020	\$215,406,740
UKUPNO	13.089.570		\$33.551.276.280

Velika ekonomska kriza

Iako se početkom Velike ekonomske krize smatra krah Njujorške berze na datum 29.10.1929. godine, kriza je imala korene godinama pre toga. Faktore koji su doprineli tako snažnom padu kako američke, tako i svetske ekonomije, treba razmatrati najpre u vremenskom periodu pre nastanka krize. Mnogo je elemenata imalo udela u izazivanju krize. Međutim, glavni razlog Velike depresije je kombinacija nejednake distribucije bogatstva i dohotka kao i intenzivne berzanske špekulacije, koje su se naročito ispoljavale tokom pretkriznog perioda. Nejednaka distribucija dohotka tokom dvadesetih godina postojala je na mnogim nivoima. Novac je distribuiran nejednako, između bogatih i srednje klase, između industrije i poljoprivrede u SAD, kao i između SAD i Evrope. Postojanje neravnoteže koncentracije bogatstva rezultiralo je nestabilnom ekonomijom. Teoretičari smatraju da je pored monetarne politike SAD-a i monetarna politika koja je vođena u drugim zemljama bila neodgovarajuća čime se potvrđuje da je ona upravo bila jedan od faktora koji su krizu dalje produbljivali. Kako bismo sagledali uzroke nastanka Velike ekonomske krize moramo spoznati uticaj Prvog svetskog rata na ekonomiju velikih sila kao i kretanje ekonomskih prilika u vodećim državama sveta.

Uticaj Prvog svetskog rata na svetsku ekonomiju

Kada je Prvi svetski rat izbio u avgustu 1914. godine, niko nije očekivao da će trajati četiri godine, uključiti toliko nacija, toliko koristiti tehnologiju i mehanizaciju, koštati toliko života i naneti toliko uništenja, a takođe i koštati toliko novca. Rat je izazvao masovno uništenje industrije, transporta i infrastrukture u Evropi, od Belgije i Francuske na zapadu do Rusije na istoku i Turske na jugoistoku kontinenta, dok je istovremeno izazvao ekonomski procvat u drugim zemljama koje su bile udaljene od evropskog ratišta, poput Kanade, Sjedinjenih Država, Argentine, Brazila i Australije. Da bi pobedile u ratu, svaka strana je bila primorana da troši svoje zlatne rezerve, da se zadužuje i kada sve drugo nije uspelo, da štampa novac kako bi platila račune. Francuska i Belgija su pozajmile od Britanije, a ove tri zemlje su pozajmile od Sjedinjenih Država. Rat je ne samo poremetio normalne obrasce domaće i međunarodne trgovine, već je i oslabio ekonomsku i finansijsku snagu stare Evrope, a posebno Britanije. Evropske sile su se ogromno zadužile kako bi platile troškove rata. Međutim, najgora ekonomska posledica rata bila je to što je prisilio vlade da napuste zlatni standard koji je, vezivanjem papirnog novca za zlato, održavao monetarnu disciplinu i stabilnost cena gotovo jedan vek pre rata. Kako su zemlje štampale papirni novac u višku u odnosu na svoje sve

manje zlatne rezerve, dovelo je do visoke inflacije i rastućih cena, dok je kupovna moć opadala. Posledica ove inflacije za posleratnu Evropu bila je da:

- devizna vrednost valute svake zemlje nije bila više na istom nivou, pa nakon rata nisu mogle da se vrate na iste paritete i
- kako bi se vratile na predratne paritete, vlade su morale da sprovedu deflaciju kako bi vratili cene na predratni nivo [9].

To je bila jedna od glavnih destabilizirajućih uticaja rata, koji je podrivao osnove međunarodnog monetarnog sistema i činio svetski finansijski sistem ranjivijim na kolaps.

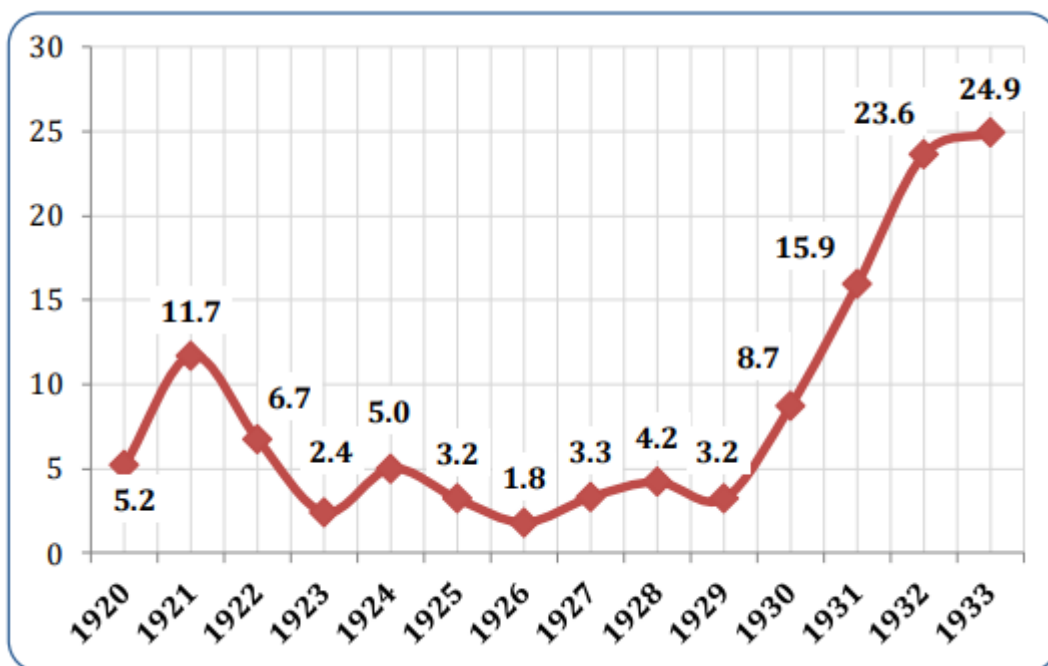
Kolaps zlatnog standarda

Kada je rat izbio, zemlje su obustavile kretanje zlata kao sredstva za poravnanje međunarodne trgovine. Osim toga, hitna potreba za finansiranjem rata zahtevala je suspenziju zlatnog standarda kako bi vlade mogle štampati novac kako bi platile ratna izdavanja. Međutim, povratak na zlatni standard nije bio tako jednostavan kao njegovo napuštanje. Novi posleratni ambijent rezultirao je stvaranjem mnogo novih, ali slabih zemalja. Svaka zemlja je morala odrediti vrednost svoje valute u odnosu na zlato i podržati je zlatnim rezervama. Ali da bi to postigla, morala je sticati zlato izvozeći više nego što uvozi i privlačiti finansiranje od drugih zemalja. To se pokazalo veoma teškim u surovom posleratnom okruženju nakon Pariskog sporazuma iz 1919. godine. Fiksiranje vrednosti valuta prema zlatu značilo je da bi svaka vlada morala uravnotežiti svoj budžet, što je ograničavalo iznos koji bi mogla potrošiti. S obzirom na to da su potrebe stanovništva bile velike, to je zahtevalo žrtve koje stanovništvo nije bilo voljno preuzeti. Osim toga, povratak na zlatni standard po predratnim stopama kursa zahtevao je smanjenje cena na predratni nivo kako bi se obnovila vrednost valuta. Drugim rečima, obnova predratne stabilnosti međunarodnog monetarnog i trgovinskog sistema zahtevala je povratak globalno prihvaćenom režimu, a to je bio zlatni standard. Vlade su morale smanjiti troškove, smanjiti plate, ukidati subvencije i prisiliti tržišne cene robe i proizvoda da padnu. Ovo je dovelo do deflacionih ekonomskih politika koje su stavile veliki pritisak na ekonomije. Nijedna ekonomija nije bila suočena s ovim pritiscima više nego britanska ekonomija, gde je vlada primenila stroge mere štednje što je rezultiralo visokom nezaposlenošću i sukobima s radnicima, posebno u rudnicima. Maja 1925. godine, Britanija se vratila na zlatni standard po predratnom paritetu pod vođstvom kancelara Vinstona Čerčila [10].

Deflacione politike koje su bile potrebne za obnovu i kasnije održavanje zlatnog standarda smanjile su ne samo potražnju u Britaniji, već i u drugim zemljama i domenima britanskog carstva i sveta koji su se oslanjali na funtu i britanske kapitalne tržište za svoje finansiranje, čime je osiguran prenos ovih deflacionarnih sila na celokupnu svetsku ekonomiju. Međutim, obnova zlatnog standarda nije dugo potrajala. U septembru 1931. godine, britanska vlada je odlučila napustiti zlatni standard, a vrednost funte je pala za trećinu na deviznom tržištu. Većina krivice za Veliku depresiju pripisuje se kolapsu zlatnog standarda. Iako je obnova zlatnog standarda možda imala deflacionarne posledice na globalnu ekonomiju i pogoršala depresiju, pružala je i monetarnu disciplinu, kompas i oslonac za sve ostale zemlje da ih prate i koordiniraju svoje politike. Nestanak zlatnog standarda značio je da više nema vrednosnog sistema, nema osnove za sprovođenje koordiniranih ekonomskih politika na međunarodnom nivou. Sada je svaka zemlja bila obavezna da radi ono što smatra najpogodnijim, više nije bila obavezna da misli o opštem dobru, već o onome što je najbolje za njene uske nacionalne ekonomske interese. To je otvorilo vrata međunarodnom ekonomskom anarhizmu, bilo je „svako za sebe“ ili „spašavaj se ko može“ [11].

Velika ekonomska kriza u Sjedinjenim Američkim Državama

Prvi svetski rat je sigurno uticao na ekonomiju zemalja koje su bile obuhvaćene ratom, ali i onih koje nisu bile direktno zasegnute. Na primer, potražnja za američkim poljoprivrednim proizvodima se povećala, posebno u Evropi, jer je Evropa bila razorena. Američki farmeri su morali povećati proizvodnju zbog ove potražnje, a za to su im bili potrebne nove mašine i veće obradive površine zemlje. Kako bi zadovoljili ovu novu potražnju, američki farmeri su se morali zajmiti. Nakon oporavka evropskih zemalja, potražnja za američkim poljoprivrednim proizvodima je iznenadno pala, što je dovelo do recesije u Sjedinjenim Američkim Državama u periodu od 1920. do 1921. godine.

Slika 1. Stopa nezaposlenosti u SAD[12]

Sjedinjene Američke Države su postale najveći svetski davatelj kredita. Oni su preuzeli vodeću ulogu koju je do tada imala Velika Britanija kao najveći svetski „bankar i kreditor“. Kriza s kraja 1920. godine je bila kratkog daha, tako da je skoro jednu deceniju ekonomija rasla, a fluktuacije su bile jedva primetne. Američki kapital stiže u skoro sve delove sveta. Amerikanci pozajmljuju svima koji žele da uzmu zajam da bi kupili nekretnine ili vrednosne papire. Počev od 1919. godine kod najbogatijih Amerikanaca postoji jagma za nekretninama a optimizam je zavladao Amerikom. Balon cena akcija u SAD-u krajem 1920-tih godina je nezadrživo rastao kao reakcija na rezultate u privredi SAD-a. Federalna vlada podstiče Amerikance da još više pozajmljuju u odnosu na vrednost svojih akcija, radi potrošnje. To je uslovalo da tržište akcija neprekidno raste, međutim postepeno finansijski sistem je bivao sve nestabilniji. Nestabilnost sistema se sve više povećavala što je dovelo do toga da svi oni koji su svoje pozajmice zasnovali na berzanskim akcijama, ih prodaju kako bi platili dugove a samim tim su ubrzavali pad vrednosti. Implozija cena deonica u poslednjoj četvrtini 1929. godine, pokrenula je usporavanje svetskog ekonomskog rasta i velik broj zemalja suspendovao konvertibilnost svojih valuta u zlato reagujući na pad svojih izvoznih prihoda. Kriza se ovim produbljuje.

Nemačka u periodu nakon Prvog svetskog rata

Kriza u Nemačkoj je otpočela pre nego li ona u SAD-u i sledila je nakon poleta u periodu 1925-28. tokom koga je rast BDP-a bio skoro 20%. Najveći deo tokom ekonomskog uspona bio je finansiran zaduživanjem u inostranstvu. Povećanje kamatnih stopa do kojih je u SAD-u došlo 1928. godine izvršilo je pritisak na Nemačku koja je u pokušaju da izbegne devalvaciju reagovala takođe rastom kamatnih stopa i povećanjem poreske stope. To je bilo dovoljno da se pokrene pad investicija, tako da je industrijska proizvodnja svoj vrh dostigla 1927. godine. Takođe posle prvog svetskog rata pitanje reparacije je prvo postavljeno. Francuska i Britanija su uporno tražile da Nemačka nadoknadi štetu koju je nanela civilima, ali i sve troškove koje su vlade savezničkih sila imale zbog vođenja rata. Od avgusta 1919. godine, Nemačka počinje da isplaćuje ratnu štetu, kako u novcu, tako i u naturi (uglju, hemijskim proizvodima i ostaloj robi). U stvari, počela je da isplaćuje reparacije od 1919. godine, pre nego što je potpisan mirovni sporazum i znatno pre nego što su se savezničke sile dogovorile kolika će biti ratna šteta. Krajem aprila 1921. godine, reparaciona komisija je obavestila Nemačku da će na ime ratne štete morati da plati savezničkim silama iznos od 132 milijarde zlatnih maraka ili približno 33 milijarde dolara. Preračunato u nacionalni dohodak Nemačke to je bilo dva puta veće. Nemačka je mogla da plaća reparacije samo ukoliko je njen izvoz znatno veći od uvoza, jer je to bio jedini način da dođe do valuta ili zlata u kojima je mogla da plaća reparacije [13].

Razvoj zemalja pobednica u Prvom svetskom ratu i nastanak hipotekarne i agrarne krize

Nakon završetka Prvog svetskog rata, pobedničke zemlje su se suočile sa izazovima obnove i restrukturiranja. Rat je ostavio za sobom razorne posledice, a ekonomije su bile iscrpljene. Ovi problemi su posebno pogodili SAD, gde su se razvile hipotekarna i agrarna kriza. Pobedničke zemlje kao što su Velika Britanija, Francuska i Sjedinjene Američke Države su se morale nositi sa troškovima rata, visokim dugovima i destrukcijom infrastrukture. Napor za obnovu i demobilizacija vojske doveli su do povećanja nezaposlenosti i inflacije. Osim toga, rat je destabilizovao tržišta i poremetio trgovinske tokove.

Hipotekarna kriza se odnosila na rastuće probleme sa stambenim hipotekama. Nizak standard života tokom rata doveo je do velike potražnje za stanovima i kućama nakon rata. Međutim, veliki broj ljudi nije mogao da plaća svoje hipotekarne kredite usled ekonomske nesigurnosti i nezaposlenosti. Ovo je dovelo do gubitaka u bankarskom sektoru i padanja vrednosti nekretnina. Agrarna kriza se odnosila na probleme u poljoprivrednom sektoru. Tokom rata, mnoge poljoprivredne zajednice su se preusmerile na proizvodnju ratne opreme umesto hrane. Nakon rata, vraćanje na normalnu poljoprivrednu proizvodnju bilo je teško. Smanjena je i tražnja za hranom jer su ratom pogođene zemlje morale rekonstruisati svoju privredu.

Ove krize su izazvale ekonomske nestabilnosti, političke nemire i socijalne tenzije. Nezadovoljstvo građana zbog loše ekonomske situacije često je prouzrokovalo proteste i nemire. U nekim zemljama su čak izbili štrajkovi radnika tražeći bolje uslove rada i više plate. Suočavanje s tim izazovima zahtevalo je duboku međunarodnu saradnju i primenu raznovrsnih političkih mera. Zemlje pobednice Prvog svetskog rata pokušavale su različite ekonomske strategije kako bi se nosile s posleratnom obnovom, ekonomskim turbulencijama i društvenim nemirima. Period nakon Prvog svetskog rata doneo je izazove obnove ekonomija pobedničkih zemalja, s uključenim ekonomskim problemima i društvenim napetostima. Hipotekarna i agrarna kriza predstavljale su samo deo tih izazova, a njihovo prevazilaženje zahtevalo je složene političke i ekonomske pristupe.

Hipotekarna kriza

Kriza, koja se razvijala tokom 1920-ih godina, izazvala je ozbiljne poremećaje na tržištima nekretnina i hipoteka, duboko pogađajući ekonomske temelje društava širom sveta. Ova kriza će se pokazati kao važna preteča i faktor koji je doprineo kasnijim ekonomskim teškoćama, uključujući Veliku depresiju, obeležavajući tako jedan od ključnih trenutaka u svetskoj ekonomskoj istoriji. Epizoda iz 1930-ih bila je najgora u nizu uspona i padova koji su oblikovali razvoj hipotekarnog tržišta u SAD tokom devetnaestog i ranog dvadesetog veka. Kriza iz 1930-ih je takođe bila poslednja kriza u ovoj seriji jer je politika odgovorila na način koji je favorizovao stabilnost u odnosu na inovacije. Da bi se ilustrovao taj razvoj, Slika 3 pruža vekovima dug pogled na početak stambene izgradnje i dekadske stope rasta hipotekarnog duga prilagođenog inflaciji [14].

Obim stambenog duga utrostručio se u nominalnom iznosu između 1921. i 1929. (sa 9 na 30 milijardi dolara), a takođe je rastao brže nego tokom bilo koje druge decenije tokom dvadesetog veka. Ekspanzija hipotekarnog duga čak je nadmašila i dobro poznati bum stambene izgradnje iz 1920-ih, jer se odnos duga prema stambenom bogatstvu udvostručio sa 14 na skoro 30 procenata, a stopa kuća skočila sa 41 na 46 procenata.

Kritična stambena situacija sa kojom su se Amerikanci suočavali u ranim godinama Velike depresije bila je oduzimanje imovine. Hiljade vlasnika kuća nisu bili u mogućnosti da plate svoje stambene kredite, poznate kao hipoteke. Ova situacija, neizvršenje obaveza, dovela je do oduzimanja domova od strane vlasnika hipoteke, uglavnom banki. U slučaju prinudnog izvršenja, banka pleni i prodaje imovinu zajmoprimca da bi otplatila hipoteku. Do 1933. godine, 40 do 50 posto svih hipotekarnih kredita u Sjedinjenim Državama je bilo neplaćano. Hipotekarno tržište klizilo je ka potpunom kolapsu. Neispunjenje hipoteka i naknadno oduzimanje hipoteke bili su veliki doprinos krizi ranih 1930-ih.

„Bukvalno hiljade srceparajućih slučajeva nemogućnosti radnih ljudi da po povoljnim uslovima postignu isplatu hipotekarnih kredita i posledični gubitak svojih domova, bili su jedna od tragedija ove depresije“, napisao je predsednik Herbert Huver (služio 1929–1933.) u pismu tokom svog mandata [15]. Problem oduzimanja imovine brzo je postao kritičan kako je počela Velika depresija. Godine 1932. 273.000 ljudi je izgubilo svoje domove. Tokom naredne godine, dnevno se oduzimalo hiljadu hipoteka.

Agrarna kriza

Prvi znaci agrarne krize ogledaju se u padu cena primarnih poljoprivrednih proizvoda, koji je znatno veći od pada cena drugih proizvoda. Na taj način odnosi razmene između poljoprivrednih i nepoljoprivrednih proizvoda pogoršavaju se na štetu poljoprivrede. Nepovoljan ekonomski položaj velike mase poljoprivrednih proizvođača još više otvara vrata zelenaškom kapitalu i monopolistima.

Posledice Prvog svetskog rata donele su složen skup ekonomskih, društvenih i političkih promena koje su imale dubok uticaj na poljoprivredne sektore u mnogim zemljama. Neki od ključnih faktora koji su doprineli agrarnoj krizi nakon Prvog svetskog rata uključuju:

- Poremećaj poljoprivrednih tržišta: Rat je poremetio međunarodnu trgovinu i lance snabdevanja, što je uticalo na poljoprivredne izvozno orijentisane privrede. Kraj rata je doveo do naglog pada tražnje za poljoprivrednim proizvodima, što je dovelo do kolapsa cena i prihoda poljoprivrednika.
- Posleratno ekonomsko prilagođavanje: Nakon rata, privrede su morale da pređu sa ratne proizvodnje na mirnodopske aktivnosti. Ovo prilagođavanje je često bilo teško, a iznenadna promena u dinamici potražnje i ponude mogla je da dovede do prekomerne

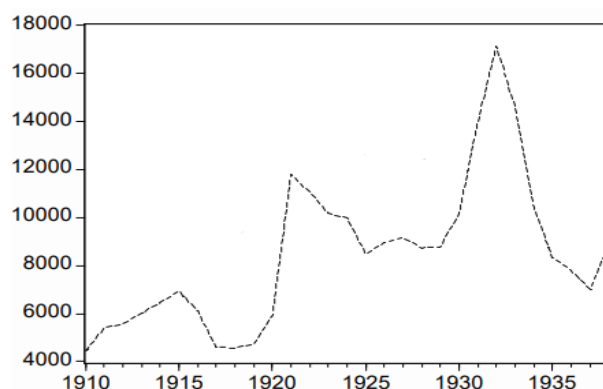
ili nedovoljne proizvodnje u poljoprivrednom sektoru, uzrokujući ekonomsku nestabilnost za poljoprivrednike.

- Gubitak radne snage: Mnogi mladići koji su se bavili poljoprivredom bili su regrutovani u vojnu službu tokom rata. Gubitak radne snage iz ruralnih područja doveo je do poteškoća u poljoprivrednoj proizvodnji, a vojnici povratnici često su se suočavali sa poteškoćama reintegracije u poljoprivredu.
- Dugovi i finansijski problemi: Rat je stavio veliki finansijski teret na mnoge vlade i pojedince. Visok nivo duga, kako javnog tako i privatnog, mogao bi da dovede do poteškoća u dobijanju kredita i investicija u poljoprivrednom sektoru, ometajući modernizaciju i širenje.
- Reforme i preraspodela zemljišta: U nekim regionima, posledice rata su dovele do promena u vlasništvu nad zemljom i korišćenju zemljišta. Reforme zemljišta, bilo da imaju za cilj da koriste poljoprivrednicima zakupcima ili da promovišu preraspodelu zemljišta, mogle bi dovesti do neizvesnosti i nemira u ruralnim oblastima.
- Politička nestabilnost: Posleratni period je takođe doživeo političke preokrete u mnogim delovima sveta. Društveni i politički nemiri mogli bi poremetiti poljoprivrednu proizvodnju i distribuciju, pogoršavajući postojeće ekonomske izazove.
- Uspornost poljoprivredne mehanizacije: U nekim slučajevima, rat je ubrzao razvoj i usvajanje poljoprivrednih mašina. Iako bi mehanizacija dugoročno mogla povećati produktivnost, ona je takođe dovela do kratkoročnih poremećaja jer su tradicionalne radne prakse zamenjene novim tehnologijama.

Ovi faktori su zajedno stvorili agrarnu krizu u mnogim zemljama, posebno u Evropi. Ova kriza je doprinela širim ekonomskim i društvenim problemima, uključujući urbanizaciju, migraciju radne snage i političke tenzije. Važno je napomenuti da su specifični uticaji agrarne krize varirali u zavisnosti od zemlje, regiona i ukupnog ekonomskog i društvenog konteksta.

Paralelno sa ekonomskim krizama, a najčešće kao posledica ekonomskih kriza nastajale su agrarne (poljoprivredne) krize. Iskustvo mnogih zemalja pokazuje da su transformacije agrarne strukture ubrzane upravo agrarnim krizama, koje su bile vezane za velike promene koje su se dešavale u poljoprivredama i privredama najvećeg broja zemalja u svetu. Nakon Prvog svetskog rata agrarna kriza je izbila 1926. i trajala do 1938., u svetskim razmerama. U to vreme agrarna kriza pogodila je i tadašnju jugoslovensku poljoprivredu, kada su se cene snižavale od 1922., naglo padale od 1925., da bi dostigle najniži nivo 1933/34. godine. Tadašnji pad cena poljoprivrednih proizvoda naneo je katastrofalne posledice celoj privredi.

Prihodi američkih farmera su dosta oscilirali tokom 1920-ih. Prilično su profitirali od ratnog procvata i bili su izuzetno teško pogođeni padom cena. Od 1917. do 1921. njihov realni prihod je pao za 55% tj. isto koliko od 1929. do 1932. Farmeri su izgubili tlo pod nogama u odnosu na ostatak privrede, ali i u odnosu na svoje zaposlene. BDP po glavi stanovnika bio je 30% veći nego pre rata, a plate u poljoprivredi su bile oko 10% veće od prihoda farmera. Ali uoči depresije, uslovi farmera nisu bili strašni, iako sigurno nisu bili tako dobri. Najgore nasleđe ranih 1920-ih bilo je masovno pogoršanje finansijskih uslova američkih farmera. Od 1919. do 1921. njihovo neto bogatstvo se smanjilo za više od 9 milijardi dolara – odnosno za 1,3 puta više od početnog outputa [7].

Slika 2. Ukupan dug američkih farmera, 1910-1938 (milioni dolara)[17]

Tokom 1920-ih, stanje nominalnog duga i odnos kamata/prihoda opadali su polako ali postojano: do 1929. dug je bio 13% manji u nominalnom i 25% manji u realnim vrednostima, zaplene su porasle sa 3,2% farmi u periodu 1913-1920. na 10,7% u periodu 1921-1925. i na 17,7% u periodu 1926-1929. Tako su farmeri koji su još uvek poslovali bili jako zaduženi. Uoči Velike depresije odnos duga/proizvoda mogao je biti oko 125%. Ovo su nacionalni proseci, ali nivo zaduženosti je dosta varirao širom zemlje – grubo se povećavao od istoka do zapada. Drugim rečima, mnoge američke farmere još uvek je proganjao mamurluk iz 1921. godine i to je možda bio važan izvor slabosti kada je izbila oluja odnosno Velika ekonomska kriza [18], [19].

Zaključak

Prvi svetski rat ostavio je za sobom opustošene ekonomije, fragmentirana društva i destabilizovane finansijske sisteme. Konflikt je iscrpeo resurse i izazvao niz ekonomskih posledica koje su zahvatile nacije širom sveta. Evropa, nekada centar trgovine i inovacija, ležala je u ruševinama, njene industrije su stagnirale, a radna snaga bila iscrpljena. Kako su se odjeci rata stišali, ekonomije su se suočile sa izazovima bez presedana. Monetarna stabilnost je bila ugrožena, hiperinflacija i manjak resursa su otežavali oporavak. Versajski sporazum, umesto da donese mir, doprineo je ekonomskoj nestabilnosti zbog reparacija koje su nametnute poraženim nacijama. Trgovinski odnosi su bili prekinuti ili iskrivljeni, što je donelo novu eru neizvesnosti u globalnu ekonomiju. Istražujući višestruki uticaj i posledice koje je Prvi svetski rat ostavio na društva i ekonomije čitavog sveta pronalazimo ne samo na ekonomske grafikone i statistike, već i na priče o dubokim strukturnim promenama i izazovima sa kojima su se suočavale nacije. Vidljivi i nevidljivi ožiljci rata ostavili su neizbrisiv trag na buduće generacije, podstičući obnovljenu svest o ravnoteži između ekonomskog napretka i ljudskog blagostanja. Ekonomske posledice Prvog svetskog rata služe kao podsetnik, pružajući vanvremenske lekcije koje oblikuju naše razumevanje sadašnjosti i viziju budućnosti.

U posleratnom oporavku, nacije su morale da balansiraju između ekonomskog rasta i globalne stabilnosti. Međuzavisnost ekonomija postala je očigledna nakon rata, dok su nacije shvatile da izolacionizam i protekcionizam mogu voditi ka stagnaciji, dok saradnja i otvorena tržišta obećavaju kolektivni napredak. Zaključci o gubicima iz rata ukazuju na ogromne ljudske i materijalne troškove koji su doveli do dugotrajnih ekonomskih kriza i recesija. Inflacija, nezaposlenost i dužničke krize bile su uobičajene pojave u mnogim zemljama, dok su valutne nestabilnosti dodatno komplikovale proces oporavka. Ožiljci rata nisu bili samo fizički, već i psihološki, sa trajnim posledicama po kolektivnu svest društava. Proučavajući posledice rata, nailazimo na prizore uništenih ekonomija, raspadnutih zajednica i pojačanih socijalnih nejednakosti. Ove surove realnosti služe kao opomena o strahovitim posledicama rata, podsećajući nas na važnost mira i stabilnosti u međunarodnim odnosima.

Bibliografija

- [1] Fisk E. H. (1924). *The Inter-Ally Debts*. Bankers Trust Company Publications.
- [2] Bogart, E.L. (1920). *Direct and Indirect Costs of the Great World War*, New York: Oxford University Press.
- [3] Venayre, S. (2023). *Nineteenth century Wars at the distance*. Arts & societies. Preuzeto:25.maja, 2024., sa <https://www.sciencespo.fr/artsetsocietes/en/archives/961>
- [4] Giffen R. (1904). *Economic Inquiries and Studies*, Vol. 1. G. Bell and Sons.
- [5] Marshall A. (1890). *Principles of economics*., Macmillan and Company.
- [6] Nicholson, J. S. (1891). *The Living Capital of the United Kingdom*. *The Economic Journal*, Vol. 1(1), 95-107.
- [7] Hicks, S. (2015). *World War I casualty numbers and some questions*. <https://www.stephenhicks.org/2015/03/11/world-war-i-casualty-numbers-and-some-questions/>
- [8] Boag H.(1916). *Human capital and the cost of war*. *Journal of the Royal Statistical Society*, Vol. 79(1), 11-17.
- [9] Matziorinis, K. N. (2007). *The Causes of the Great Depression: A Retrospective*. *Canbekeconomics*.https://canbekeconomics.com/researchpapers/The_Great_Depression_and_Europe.pdf
- [10] Wynne, W. H. (1927). *The British Coal Strike and After*. *Journal of Political Economy*, Vol.35(3), 373-378.
- [11] Kindleberger, C. P. (1986). *The World in Depression, 1929-1939*. University of California Press.
- [12] Đurašković, J. (2017). *Velika ekonomska kriza – promjena paradigme*. Univerzitet Crne Gore. https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_7479/objava_44835/fajlovi/velika%20ekonomska%20kriza.pdf
- [13] Labini, S. & Bossone, B. (2016). *Macroeconomics in Germany: The forgotten lesson of Hjalmar Schacht*. The Centre for Economic Policy Research. <https://cepr.org/voxeu/columns/macroeconomics-germany-forgotten-lesson-hjalmar-schacht>
- [14] Grebler, L., Blank D., & Winnick L. (1956). *Capital Formation in Residential Real Estate*. Princeton University Press.
- [15] Glaab, N. C. & Brown, A. T. (1983). *A History of Urban America*. Macmillan Publishing Co., Inc
- [16] Giovanni, F. (2005). *Not Guilty? Agriculture in the 1920s and the Great Depression*. *The Journal of Economic History*, vol. 65(4), 949-976.
- [17] US Department of Commerce, Bureau of the Census (1975). *Historical statistics of the Unites States Colonial times to 1970*. https://www.census.gov/library/publications/1975/compendia/hist_stats_colonial-1970.html
- [18] Alston, L. (1983). *Farm foreclosures in the United States during the interwar period*. *Journal of Economic History* vol.43(4), 885-903.
- [19] Venayre, S. (2023). *Nineteenth century Wars at the distance*. Arts & societies. <https://www.sciencespo.fr/artsetsocietes/en/archives/961>

Datum prijema rada:05.05.2024.

Datum prihvatanja rada:19.09.2024